

призначати вибори та референдуми на умовах, передбачених Конституцією; г) пропонувати кандидатуру на посаду голови уряду, а також призначати чи усувати його у відповідності з положеннями Конституції; д) здійснювати верховне командування збройними силами. Разом з тим король не був інтегрований в жодну з гілок влади. Конституція чітко закріпила виконавчу владу за урядом, а законодавчі функції – за кортесами.²⁰

Ставлення до монархії в іспанському суспільстві поступово еволюціонувало: від індиферентності до впевненості в необхідності і доцільності цієї інституції. Іспанський король підтвердив свою роль гаранта національної стабільності в лютому 1981 р., коли завдяки його рішучим діям було попереджено путч військових.²¹

Збулося передбачення відомого іспанського філософа і політолога К. Арангурена, який писав 1961 р.: “Після зникнення існуючого режиму монархія буде відновлена чи монархістами, чи нацією, яка не є занадто монархічною. Вони залишать королю два шляхи: чи задовольнити прагнення монархістів, чи сподівання решти нації. Якщо король не відмовиться від першого шляху, то монархія рано чи пізно буде приречена. Лише “немонархічна” монархія життєздатна”.²²

Таким чином, роль Хуана Карлоса I в процесі переходу Іспанії від авторитаризму до демократії необхідно визнати вирішальною. Йому вдалося провести країну по тернистому шляху демократизації, розширити горизонти та уяву про можливості сучасної монархії, яка здатна перетворитися у рушійну силу демократичних реформ та припинити спроби реставрації авторитаризму.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Rodriguez Sabin Jose Manuel. La Dictadura franquista (1936-1975). Textos y documentos (далі - Textos y documentos). – Madrid, 1997. - P. 25-26; 2. Гарсія Хосе. Испания XX века. – М., 1967. – С. 239; Payne Stanley. El regimen de Franco. 1936- 1975. – Madrid, 1987, - P.184-185; 3. История франкизма в Западной Европе. - М., 1977. – С. 325; Payne Stanley. Вказана праця. – С. 190-191; 4. Payne Stanley. Вказана праця. - С. 385; Bennosar Bartolome. Franco. - Madrid, 1996. – P. 168; 5. Textos y documentos, P. 368; Пожарская С.П. Бурбоны в Испании // Новая и новейшая история - 1993. - №1. – С.166; 6. Bennosar Bartolome. Вказана праця. – С. 219; Payne Stanley. Вказана праця. – С. 562; 7. Fusi Juan Pablo. Franco. Spanien unter der Dictatur. 1936 – 1975. - Madrid, 1985. – P.184; 8. Медведенко А. Хуан Карлос I, король Испании, начинающий с нуля// Огонек. - 1997. – № 9.- С.16; 9. Хенкин С.М. Испания после диктатуры. - М., 1993. – С. 38-45; 10. Victoria Prego. Diccionario de la Transicion. - Barcelona, 1999. – P.87-88; J. Tusell, A. Soto. Historia de la Transicion. 1975-1986. - Madrid, 1996. – P. 144-145; 11. Textos y documentos, P. 41-115; 12. Див. Ley 1/1977 de 4 de enero para la reforma politica// Ramon Cotarelo. Transicion politica y consolidacion democrtatica. Espana (1975-1986). - Madrid, 1992. – P. 471; 13. Фадеев Д.А. Опыт политики переходного периода. Испания после Франко// Политические исследования. – 1991. - № 5, - С. 122; 14. Современная Испания. – М., 1983. – С. 29; Хенкин С.М. Ликвидация франкистской диктатуры в Испании// Вопросы истории. – 1983. - №4 – С. 54; Филиппов Б. От авторитаризма к демократии: испанский путь// История. Приложение к газете “Первое сентября”. – 1977. - №4, январь. – С.2; Jhon Hooper. The New Spaniards. Penguin Books, 1987. – P. 36; Powell Charles. Espana en democracia, 1975-2000. – Barcelona, 2001. – P. 175; 15. Фадеев Д.А. Вказана праця. – С. 124; 16. Jose K. Montero. Las elecciones legislativas// Ramon Cotarelo. Вказана праця. – С. 247; L.L. Nieto. Elecciones de la transicion// Там само. – С. 103; 17. Хенкин С.М. Вказана праця. – С. 60-64; 18. Los pactos de la Moncloa// Ramon Cotarelo. Вказана праця. – С. 473-494; Alvaro Soto. La transicion a la democracia. Espana. 1975-1982. – Madrid, 1998, - P. 56-58; Charles Powell. Вказана праця. – С. 203-209; Фадеев Д.А. Вказана праця. – С. 125; 19. Хенкин С.М. Вказана праця. – С. 65; 20. Испания. Конституция и законодательные акты. – М., 1982. – С. 29-38; 21. Victoria Prego. Вказана праця. – С. 118-119; Charles Powell. Вказана праця. – С. 292-298; 22. Пожарская С.П. Вказана праця. – С. 170.

О.А. Неприцкий

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ ТА ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ Й НАЦІОНАЛЬНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ (90-ті рр. ХХ ст.)

Кінець ХХ ст. став якісно новим етапом у розумінні суспільністю Великобританії свого місця у світі та Європі. З підписанням Маастрихтської угоди Європа почала новий відлік часу. Весь історичний досвід окремих країн залишився актуальним, але змінилось розуміння глобалізації світу.

Британське керівництво чітко усвідомило, що впливати на світові процеси глобалізації краще будучи включеними в них, ніж знаходячись ззовні. Чим глибше країна увійшла в процеси інтеграції, тим більше вона впливає на вироблення правил гри глобалізованого світу. “Змінюється Європа – змінюється і підхід Великобританії до ЄС”, – звучить гасло “нових лейбористів”.

“Захід”, “Західна традиція”, “Західна Європа” – слова, що на побутовому рівні вживаються надто часто. Відомо, де Європа знаходиться на карті, але є чимало проблем з визначенням її фізичних та культурних кордонів. Важко окреслити її визначальні риси. Спроби об’єднання Європи не один раз терпіли крах. “Європейці мають багато того, що їх об’єднує, і ще більше того, що їх роз’єднує”.¹ Їм не вистачає спільної історії, вони розмовляють багатьма різними мовами, вони мають різні соціальні цінності, їх погляди на своє місце у світі також відмінні, вони воювали один з одним з трагічною регулярністю.

Проте після Другої світової війни відмінності повільно усувались, підштовхувані світовою конкуренцією, поступаючись спільним інтересам, цілям та цінностям. Щоб бути конкурентноспроможними у новому світі, потрібно було узгоджувати свою політику з іншими державами, співпрацювати з ними в різних сферах.

Вважається, що наприкінці ХХ ст. у населення з’явився досвід політичних та економічних змін, “котрі спонукали їх думати про себе менш як про німців, греків чи фінів, а більше як “європейців””.² Але таке твердження не є однозначним.

Процеси інтеграції по-різному сприймалися країнами з багатою власною історією. Великобританії, впродовж століть пов’язаної з колоніальною системою більше, ніж з континентальною Європою, було особливо важко ставати на новий шлях об’єднавчих процесів. Визначення “Європа” та “європеєць”, у британському розумінні, були наповнені значними проблемами, особливо через неузгодженості стосовно меж регіону та внутрішніх характеристик її населення.

У Великобританії зміст терміну “європейська інтеграція”, як правило, пов’язувався з інтеграцією національних економік. Для більшості ж країн континентальної Європи економічна інтеграція розглядалась лише як підґрунтя для подальших об’єднавчих процесів: політичних, соціальних тощо.³ Таке двояке розуміння процесу європейської інтеграції стало наріжним каменем непорозуміння у стосунках між Лондоном і Брюсселем (столицею Європейського Союзу) та багатьма столицями європейських країн-членів ЄС.

“У британській політиці останніх двох декад (70-80-х рр. ХХ ст. – О.Н.) слова “за спільний ринок” та “проевропейський” були взаємопов’язаними термінами.”⁴ Іншого значення слова “проевропейський” не допускалось. Але вже у 90-х роках прийшло розуміння європеїзму як значно глибшого процесу, ніж економічне співробітництво. Європейський рух почав проникати в політику, культуру, соціальну сферу.

Рушії європейських процесів прагнули створити безпосередній зв’язок населення з об’єднавчим рухом, напряду включити громадян в інтеграційні зміни.⁵ В ідеалі євроентузіастів Європа мала б виглядати як єдина “супердержава”, на зразок Сполучених Штатів Європи, з єдиним урядом, законодавством та громадянством.

З 1984 р., після зустрічі у Фонтблo, в ужитку термін “Європа людей” – тобто та, що належить людям (англ. варіант “People’s Europe” є вже перекладом з фр. “Europe des Citoyens”).⁶ Але саме на рівні масової свідомості політичні та соціальні зміни, що є наслідком європейської інтеграції, сприймалися найважче.

Національна ідентичність британців формувалась під тиском стереотипу їх винятковості та вищості. Надто потужним було самоусвідомлення британців як “великої нації”, котра покликана нести світові прогрес і культуру. В силу історичних причин, як вже згадувалось, Великобританія – морська держава – була мало пов’язана з континентальною Європою, і її громадяни не ідентифікували себе зі словом “європейці”.

Свого часу (в 1974 р.) Раймонд Арон зазначав: “Немає таких тварин як “Європейські громадяни”. Є лише французькі, німецькі чи італійські громадяни”⁷. Таку точку зору він висловив, коли його попросили поміркувати, чи можливе багатонаціональне або європейське громадянство. Через сімнадцять років Лорд Дженкінс, не зважаючи на його європеїзм, під час виступу перед

слухачами у Королівському університеті у Белфасті зауважив, що він не може передбачити той день, коли громадяни країн-членів Європейської співдружності сказали б в Японії, що вони європейці, замість французи, німці чи італійці.⁸

Зміни, котрі відбулись на зламі 80-90-х років в Європейській співдружності, й Великобританії зокрема, охарактеризував Хітер, на початку 90-х сказавши, що “європейське громадянство вже існує в ембріологічній формі”.⁹ Співдружність розвивалася і втягувала громадян у процес створення єдиної європейської спільноти.

Це беззаперечно свідчить про появу нового багаторівневого розуміння громадянства. Ідентичність, права та обов’язки, пов’язані Хітером з громадянством, виражалися через зростаючий комплекс конфігурацій спільних інституцій ЄС, держав, національних та міжнаціональних вільних асоціацій, регіонів та об’єднань регіонів. Новий порядок включав держави та людей, котрі усвідомлювали свою спорідненість, мали якийсь спільний досвід та інтелектуальні традиції і, в той же час, певні відмінності.¹⁰

Загалом поняття “ідентифікація” означає “самовизначення”, “самоототожнення” індивідуумів та груп у суспільстві. Тобто, яке суспільство, людина або група вважають “своїм соціумом”, відносно чого вони самовизначаються, які характеристики вони вважають “своїми” (такими, що належать індивіду та групі), де межі цього соціуму, і як він взаємодіє з іншими.¹¹

В даному випадку не можна розглядати питання ідентифікації лише в етнічній складовій. В умовах кінця ХХ ст. вона стала лише частиною більш потужної структури ідентифікації політичної, економічної, ідеологічної.

Взаємодію Великобританії з ЄС чітко видно крізь призму аналізу національної ідеології в розрізі поєднання двох ідеальних типів з домінуванням “індивідуалізму” чи “колективізму” (“комунітаризму”).¹²

Індивідуалізм – атомістична концепція суспільства, де індивід є найвищою цінністю, а суспільство – сума незалежних індивідів. Непорушними є принципи приватної власності, ринкової конкуренції.

Комунітаризм – цілісна, органічна концепція суспільства; суспільство є органічною цілісністю зі своїми потребами й інтересами. Пріоритетне узгодження прав та обов’язків групового членства, від яких залежать індивідуальні права та свободи людини. Першість у задоволенні потреб нації. Активна, плануюча держава. Цілісність у баченні картини світу, природи, суспільства.

Держави з комунітарною ідеологією, як показали дослідження,¹³ виявились здатними значно краще адаптуватися до міжнародної економічної конкуренції. Великобританія ж, поряд з такими країнами як США та Мексика, віднесена до четвертої – останньої (найменш комунітарної) групи держав, тоді, як її сусіди по Євросоюзу посіли місця в другій та третій групах. Отже, їй найважче будувати свої стосунки з іншими країнами-учасницями інтеграційних процесів.

Але результати наведених вище досліджень також свідчать, що сформовані в країнах з індивідуальною ідеологією уявлення про те, що інтереси уряду, бізнесу та праці близько взаємопов’язані, неминуче штовхають більшість індивідуалістичних націй у комунітарному напрямку. До того ж зі зростанням впливу комунітарних країн на розвиток міжнародної системи торгівлі вони відіграють все більшу роль в її формуванні.

За останні десятиліття Великобританія значною мірою змінила уявлення про себе і бачення своєї ролі в інтеграційних процесах у Європі. Якщо ще за правління останнього уряду консерваторів Джона Мейджора вона недвозначно ставила глобальну діяльність у межах світових процесів вище європейських справ, то на кінець ХХ століття було звернено увагу на співпрацю з країнами-сусідами – колегами по участі у Європейському Союзі. З’явилося набагато більше точок дотику з такими історичними суперниками Великобританії як Франція та Німеччина.

Імперське минуле та ідеологія неоконсерватизму схилили британців до індивідуального існування в глобальному світі. Але практика змушувала до тіснішої співпраці з європейськими країнами задля підтримання належного статусу Великобританії як “великої” країни. Це шлях об’єктивних реалій – Великобританія рухалась ним у всій другій половині ХХ ст. і продовжила свій шлях у третьому тисячолітті. Незаперечним доказом цього стала перемога лейбористів на

виборах 2001 р.

Питання національного суверенітету є продовженням національної ідентичності. Розуміння суверенітету Великобританією є відмінним від того ж поняття по іншій бік Ла-Маншу. Поняття британського суверенітету теж формувалось під тиском імперії, а пізніше – імперської спадщини.

“Тягар білої людини” залишив відбиток на всіх поколіннях британців. Економічний суверенітет – це лише та його частка, котрою можна поступитись під тиском глобалізації. Але суверенітет політичний, фінансовий, судовий, культурний – все те, що становить національну гордість британців і повинно бути керованими лише з Лондону і формуватись виключно народом Великобританії.

Британське розуміння національного суверенітету гальмувало участь країни в об’єднавчих процесах. Усталена упередженість британців до будь-якого зовнішнього втручання у справи їхньої держави породжувала і живила євроскептицизм у британських політиків і рядових громадян. На початку 90-х при владі ще залишалась когорта політиків, зрощених на ідеях тетчеризму, котрі чи не найважливішим своїм завданням вбачали вберегти Батьківщину від втрати бодай невеликої частки суверенітету, права самостійно приймати будь-які рішення, не орієнтуючись на Брюссель.

Щоб запобігти підпорядкованості ЄС, Великобританія велику роль відвела принципу субсидіарності. Він полягає в розподілі прав та функцій між органами влади, від локальних до наднаціональних, з урахуванням необхідного їм рівня повноважень для виконання своєї роботи. Але повноваження уряду все одно обмежувались: одна частина їх відходила до наднаціонального рівня загальноєвропейських інституцій, інша – до органів місцевого самоврядування (відродження Ради Великого Лондону, Асамблея в Уелсі, Парламент в Шотландії).

З переходом багатьох повноважень до “третього рівня управління” – ЄС, вважають деякі дослідники, слабшає уряд Великобританії.¹⁴ Європейський суд, наприклад, отримав досить великі можливості успішно впливати на судочинство в Великобританії, Європарламент та Рада Міністрів ЄС часто визначають специфічні аспекти внутрішньої політики країни.

Питання громадянства та рівня підпорядкованості деяких аспектів національного життя викликало непорозуміння в субординації органів влади та гармонізації законодавчої бази. Якщо визнавати місце наднаціонального рівня управління, то цим порушується принцип вищості парламенту, який полягає в тому, що немає вищої влади у Великобританії, ніж парламент.¹⁵ При визнанні за будь-якими європейськими інституціями права приймати рішення, що є обов’язковими для виконання всіма державами-членами ЄС, фактично порушується багатовікова традиція збереження британського національного суверенітету.

Суверенітет у свідомості громадян Великобританії перетворився на символ з багатьма атрибутами: парламент, судочинство, система освіти, фунт стерлінгів і т.п. Все це посіло місце єдиного і неподільного гаранту їх психічної рівноваги та стабільності. Саме через взаємопов’язаність та неподільність описані стереотипи руйнуються надзвичайно болісно і повільно. Лише нагальні економічні та політичні потреби крок за кроком відвойовували у масовій свідомості місце для розуміння необхідності об’єднання з іншими державами.

Оскільки громадяни Великобританії не хотіли віддавати прерогативу прийняття рішень, обов’язкових для виконання всіма країнами ЄС до Брюсселю, то, прагнучи подальшої згуртованості населення, великі сподівання було покладено на участь населення у формуванні “третього рівня” влади. Розрахунок був цілком зрозумілим. Коли люди брали участь у формуванні тієї чи іншої інституції і, у такий спосіб, визнавали свою причетність до неї, повинні визнавати і прийняті нею рішення. Але провідники європейської ідеї наштовхнулися на відмежування більшості населення від політичних процесів формування загальноєвропейської влади. Зокрема, на виборах до Європарламенту в 1999 р. абсентеїзм у Великобританії становив 76%.¹⁶ Для багатьох британців Європа залишалась не цілісним, а роз’єднаним континентом.

Історичний розвиток ставив перед британськими урядами 90-х рр. два завдання. Перше – це продемонструвати нові наміри співпраці на міжнародній арені й дотримуватись обраного напрямку зовнішніх стосунків. І друге – змінити стереотипи, пов’язані з європейською інтеграцією

в свідомості громадян. Перше завдання було політично-декларативним, і з ним, можна вважати, Великобританія справилась. Друге – додалось важко. Те, що британський прем'єр Тоні Блер не ризикнув винести на всенародний референдум питання приєднання до єдиної валюти “євро”, яскраво свідчить про непевний баланс сил євроскептиків та євроентузіастів у суспільстві.

З огляду на певну рівновагу сил між євроскептиками та євроентузіастами на початок дев'яностих, коли дебатувався Маастрихтський договір, та на кінець дев'яностих, коли точилися дебати по приєднанню до євро, спостерігаємо начебто парадоксальне явище: сили рівні, а інтеграційні процеси просувалися вперед. Пояснення цього парадоксу полягає в поєднанні об'єктивних процесів глобалізації і природного бажання Великобританії не втратити власної національної ідентичності. Постійно загострюючи питання ідентичності та суверенітету, підтримувався високий рівень національної свідомості британців. У такий спосіб досягався цілком прийнятний компроміс: національна ідентичність залишалась непорушною, суверенітет перетворювався на зовнішню оболонку держави, через котру шукались точки дотику з іншими країнами, а Великобританія інтегрувалась у європейський простір.

Останнє десятиліття XX століття засвідчило позитивні результати в плані політичної та соціальної інтеграції. Євровиховання за цей період якщо не пододало традиційну відчуженість британців від Європи, то, принаймні, створило базу для визнання європейської ідеї поряд з історично орієнтованим світоглядом.

Великобританія на кінець XX ст., особливо після приходу до влади лейбористів на парламентських виборах 1997 р., повернулася обличчям до Європи, але не виправдала очікувань європейських лідерів швидкої зміни настроїв населення та політичного істеблішменту на повністю проєвропейські.

Національні традиції залишалися міцними і громадяни Великобританії неохоче вливалися в один великий тигель, який би переплавив усі нації на одну “європейську”. Європа, попри всі спроби єврофілів перетворити її на єдину федеративну державу, сильно відрізняється від Сполучених Штатів Америки, і сплавити разом британців, французів, німців залишилося планами євроентузіастів на третє тисячоліття.

Структуризація європейського населення на кінець XX століття продовжувала мати національний фокус, зкорельований з європейськими вимогами. Соціальні права разом з цивільними та політичними сформували тріаду, котра фактично стала основою ключової парадигми побудови співіснування націй в Єдиній Європі.

Змальовані стереотипи сприйняття національної ідентичності та суверенітету Великобританії важко ламалися на рівні урядових структур. Ще важче їх видозмінювати у суспільної свідомості пересічного британця.

У даному випадку необхідно враховувати не лише політичну орієнтацію лідера країни та уряду, але й довготривалі традиції, що усталились у масовій свідомості й не можуть бути зруйнованими в короткий час.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. McCormick J. Understanding the European Union. – London, 1999. – P.31; 2. Ibid. – P.32; 3. George S. Britain and European Integration since 1945. – Oxford, 1991. – P.1; 4. Robins L. Britain and the European Community: twenty years of not knowing. // Two decades in British politics. – Manchester, 1992. – P.254-255; 5. George S. Britain and European Integration since 1945. – Oxford, 1991. – P.26; 6. Heater D. Britain, Europe and citizenship. // Two decade in Britain politics. – Manchester, 1992. – P.297; 7. Цитата за: Meehan, Elizabeth M. Citizenship and the European Community. London, 1993. – P.1; 8. Ibid. – P.1; 9. Heater D. Britain, Europe and citizenship. // Two decade in Britain politics. – Manchester, 1992. – P.293; 10. Meehan, Elizabeth M. Citizenship and the European Community. – London, 1993. – P.1; 11. Соснин В.А. Культура и межгрупповые процессы: этноцентризм, конфликты и тенденции национальной идентификации // Психологический журнал. – 1997. - №1. – Том.18. – С.50; 12. Там само, – С.58; 13. Там само, – С.59; 14. Kirchner E. A third level of government: Britain in the European Community // The developing British Political System: the 1990's. – New York, 1993. – P.171; 15. Forman F.N., Baldwin N.R.J. British Politics. – Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London, 1996. – P.407; 16. Бурнашов І. Ставлення Великої Британії до єдиної європейської валюти та вибори до європарламенту // Дослідження світової політики. – Випуск 16. – К., 2001. – С.20.